

מעשה מרכבה

וַיְהִי בְשָׁלְשִׁים שָׁנָה בְּרַבִּיעֵי בְחַמְשָׁה לַחֹדֶשׁ וַאֲנִי בְתוֹךְ הַגּוֹלָה עַל נְהַר כְּבַר נִפְתָּחוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲרָאָה מֵרָאוֹת אֱלֹהִים: (יחזקאל א א).¹

רד"ק יחזקאל פרק ב פסוק א – אתה בן אדם

ויאמר אלי בן אדם² - פירשו המפרשים, כי לפיכך קראו "בן אדם", כדי שלא יתגאה ויחשוב עצמו כאחד המלאכים לפי שראה המראה הגדולה הזאת. והנכון בעיני, לפי שראה פני אדם במרכבה, הודיעו כי ישר וטוב הוא בעיניו והוא בן אדם לא בן אריה ולא בן שור ולא בן נשר על הדרך שפירשנו.³

מסכת סוכה דף כח עמוד א – דבר גדול ודבר קטן

אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול - מעשה מרכבה, דבר קטן - היות דאביי ורבא.⁴

מסכת חגיגה פרק ב משנה א – הגבלת הדרישה במעשה מרכבה, בראשית ועריות

אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו.⁵ כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה מה למטה מה לפניו ומה לאחור. וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם.⁶

שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א סימן ב – סוד ספר בראשית

ר' ינאי אמר: לא היתה התורה צריכה להידרש אלא מ-ה'החודש הזה לכם'. ומפני מה גילה הקב"ה לישראל מה ביום ראשון ומה ביום שני עד יום ששי? ... ר' ברכיה אמר: כתיב: "ויגד לכם את בריתו" (דברים ד) - ויגד לכם

¹ זה החיזיון הגדול הפותח את ספר יחזקאל, הידוע בשם "מעשה מרכבה" או "חדרי מרכבה", שאותו אנו קוראים בהפטרות החג. ובהמשך הספר, בפרק י, יש חיזיון חוזר שמכונה במפרשים בשם "מרכבה השנייה". השוואה ידועה נוספת היא עם החיזיון של ישעיהו פרק ו וכבר עמדו חז"ל על ההבדל בין לשונו הארוכה והמפורטת של יחזקאל ובין זו הקצרה של ישעיהו. ומשלו את המשל על בן כרך שראה את המלך מול בן כפר שראה את המלך. ראו חגיגה יג ע"ב: "אמר רבא: כל שראה יחזקאל ראה ישעיהו. למה יחזקאל דומה - לבן כפר שראה את המלך, ולמה ישעיהו דומה - לבן כרך שראה את המלך". ראו פירוש הרמב"ם למשל זה במורה נבוכים חלק ג פרק ו שיחזקאל וישעיהו ראו את אותו המחזה וההבדל בין התיאור של יחזקאל "בן הכפר" וישעיהו "בן הכרך" איננו רק מצד ההשגה האישית של כל אחד, אלא מהאופן שבו הם מספרים את מה שראו לקהלם: בני הכפר ובני הכרך: "משל בשני אנשים שראו את המלך בעת רכבו ... בן הכרך לדעתו שאנשי העיר יודעים תכונת רכיבת המלך אינו מספר תכונת רכיבתו אבל אומר ראיתי את המלך לבד. והאחר מפני היותו רוצה לספר לאנשי הכפר אשר אינם יודעים דבר מתכונתו, פרט להם תכונת רכיבתו איך היא ותאר רגליו וחיילותיו ומשרתיו עושי דברו ומצותיו".

² זה הפסוק הפותח את פרק ב, מיד לאחר החיזיון הגדול שבפרק א. ראו הדיון בגמרא חגיגה יג ע"א עד היכן מעשה מרכבה. ואנו קוראים את פרק א עד תומו ומוסיפים וחותרים את ההפטרות בפסוק יב מפרק ג: "וַתִּשְׁאַנְי רִיחַ וְאֶשְׁמַע אַחֲרַי קוֹל רַעַשׁ גָּדוֹל בְּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ". ולא הספיקונו לברר מדוע. והמאיר עינינו יבורך.

³ ראו עוד מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א סימן א: "בארץ אי אפשר לשור לראות את הארץ, שהרי שונא לשור. אבל במרום השור והארץ שניהם במרכבה ושלוש ביניהם ואוהבים זה לזה, שנאמר: ופניהם איש אל אחיו (שמות כה כ), שהיו נוהגים אהבה ורעות, שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כה ב)". אז אולי זה מה שצריך לקחת בראש ובראשונה ממעשה מרכבה: לא להתגאות, לקחת את דמות האדם שבמרכבה, להיות בן אדם ולחיות בשלוש איש עם רעהו. והעושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עליונו ועל כל ישראל ויצליח דרשתנו בנושא מורכב (מרכבה) זה.

⁴ מעשה מרכבה הוא הדבר הגדול ואילו הוויות אביי ורבא (אמוראים דור רביעי) הם הדבר הקטן! או פירוש ריטב"א במקום שלא נחה דעתו מכך שהוויות אביי ורבא מכונים דבר קטן ומסביר זאת בספיקות שנפלו משום "שלא נתבררו להם מפני שלא ירדו לעומקו של תלמוד כחכמים הראשונים, ולפי שהיה זה מחסרון ידיעה קרי ליה דבר קטן בחכמת המשנה". ואנו נניח את הקטן ונעסוק בגדול. האם מעשה מרכבה הוא חלק "מתכנית הלימודים" וסדר היום של מי שרוצה להיקרא בר אוריין? האם כל אחד ואחת יכולים לעסוק בחדרי מרכבה וסודותיה? האם זה דבר רצוי? האם הוא באמת עדיף על דברי תורה, על לימוד מקרא, משניות או תלמוד למשל (הוויות אביי ורבא)? בכל מקרה, יש לשים לב לדמותו של רבן יוחנן בן זכאי שנראה אותה בהקשר למעשה מרכבה גם בהמשך.

⁵ ראו בגמרא חגיגה תחילת פרק שני (דף יא ע"ב) שמסבירה שהכוונה היא למספר התלמידים, לא כולל הרב, היינו, שאין דורשין לשלושה תלמידים - בדיני עריות, לשנים - במעשה בראשית, ואף לא לתלמיד אחד במעשה מרכבה. "ולא ליחיד" - אך לא "ולא ביחיד". ולכן מותר לדרוש לתלמיד שהוא כבר חכם ומבין. ולגבי לימוד עצמי אין המשנה דנה כלל ולהלן נראה את ר' אלעזר בן ערך שלמד מעצמו. עכ"פ, אין חשש מלהמשיך ולקרוא דף זה שכן אנו לא באנו לדרוש במעשה מרכבה עצמו, אלא בדרשות הדנות בדרישת מעשה מרכבה, אם מותרת היא או אסורה, אם רצויה היא אם לאו, ושאר נושאים "סביב המרכבה".

⁶ סוף המשנה מתייחס למעשה בראשית. למרות שלפי מספר התלמידים שמתור למד, מעשה בראשית הוא בדרגת חומרה פחותה מזו של מעשה המרכבה, שימו לב למילים הקשות המדברות בגנותו של מי שמעמיק מדי לעסוק ב"מה למעלה ומה למטה". ועם כל חומרת הדברים, גם שם יש פנים לכאן ולכאן. ראו דברינו [כבוד אלהים הסתר דבר](#) בפרשת בראשית.

את ספר בראשית שהוא תחילת ברייתו של עולם... וכי מניין יבא אליהו בן ברכאל הבוזי ויגלה לישראל חדרי בהמות ולויתן, ומניין יבוא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה? אלא זהו שכתוב: "הביאני המלך חדריו".⁷

מסכת חגיגה דף יג עמוד א – חכמים עוסקים במעשה מרכבה במעשה בראשית

"ולא במרכבה ביחיד". תני רבי חייה: אבל מוסרין לו ראשי פרקים. אמר רבי זירא: אין מוסרין ראשי פרקים אלא לאב בית דין, ולכל מי שלבו דואג בקרבו. איכא דאמרי: והוא שלבו דואג בקרבו. אמר רבי אמי: אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמישה דברים: "שר חמישים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש" (ישעיהו ג ג). ... אמר ליה רבי יוחנן לרבי אלעזר: תא אגמך במעשה המרכבה! אמר ליה: לא קשאי. כי קש - נח נפשיה דרבי יוחנן. אמר ליה רבי אסי: תא ואגמך במעשה מרכבה! - אמר ליה: אי זכאי - גמירתא מרבי יוחנן רבך. רב יוסף היה יודע מעשה המרכבה. זקני פומבדיתא היו שונים במעשה בראשית. אמרו לו: ילמדנו מר מעשה מרכבה! - אמר להם: למדוני לי מעשה בראשית! אחרי שלימדוהו אמרו לו: ילמדנו מר (כעת) מעשה מרכבה! - אמר להם: שנינו בהם: "דבש וחלב תחת לשונך" (שיר השירים ד יא) - דברים המתוקין מדבש וחלב יהיו תחת לשונך.¹⁰ רבי אבהו אמר מהכא: "כְּבִשִׁים לְלִבּוֹשָׁךְ" (משלי כז כו) - דברים שהן כבשונו של עולם יהיו תחת לבושך.¹¹

מסכת שבת דף פ עמוד ב – דרש במעשה מרכבה ונפגע

ההוא בר גליל דאיכלע לבבל, דאמרו ליה: קום דרוש לנו במעשה מרכבה. אמר להו: אדרוש לכו כדדרש רבי נחמיה לחבריה. ונפקא ערעיתא מן כותלא ומחתיה באנדיפי ומית (ויצאה צרעה מן הכותל ועקצה אותו במצחו). ואמרו ליה: מן דיליה דא ליה.¹²

מסכת מגילה פרק ד משנה י – הפטרה במעשה מרכבה

מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם, מעשה תמר נקרא ומיתרגם, מעשה עגל הראשון נקרא ומיתרגם והשני נקרא ולא מיתרגם. ברכת כהנים, מעשה דוד ואמנון, לא נקראין ולא מיתרגמין. אין מפטירין במרכבה ורבי יהודה מתיר.¹³

⁷ התחלת המדרש מזכירה את דברי רש"י הידועים בתחילת פירושו לתורה: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל. ומה טעם פתח בבראשית, משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים וכו'". ראו דברינו [רש"י הראשון על התורה](#) בפרשת בראשית, שם הראינו שדבריו מורכבים מכמה דרשות. ההמשך כאן הוא בכיוון אחר לגמרי. ספר בראשית הוא חדרי המלך ובסיס למעשה המרכבה שבספר יחזקאל! מדרש זה משמש אבן יסוד לתפיסת רמב"ן את ספר בראשית כמכיל את סודות הבריאה. ראו דבריו בהקדמתו לספר בראשית: "הודיענו תחילה ענין בריאת השמים והארץ וכל צבאם ... כל הנאמר בנבואה ממעשה מרכבה ומעשה בראשית והמקובל בהם לחכמים ... בכולם נאמר למשה רבינו בריאתם וכחותם ומעשיהם ... והכל נכתב בתורה בפירוש או ברמז". בכך כרוכים מעשה בראשית ומעשה מרכבה ביחד. מעשה בראשית הוא הבסיס למעשה מרכבה. לעומתו ראו דברי רשב"ם בראשית א כז: "בצלמו - של אדם, הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהינום ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות". בכך גלשו לדיון במעשה בראשית ואנו במעשה מרכבה עסקינן. עכ"פ, נראה ממדרש זה שהעיסוק במעשה בראשית ומרכבה, הגם שהוא מוגבל ויש להיזהר בו, הוא תמצית ספר בראשית ואכן "דבר גדול" הוא. וכבר הקדשנו לנושא זה את הדף [דורשים או לא דורשים במעשה בראשית](#) בפרשת בראשית.

⁸ ראו פירוש רש"י שם: "ונבון לחש - ראוי למסור לו סתרי תורה שנתנו בלחש כגון מעשה בראשית ומעשה מרכבה".

⁹ ר' יוחנן (האמורא, נגיע בהמשך לרבן יוחנן בן זכאי התנא) מבקש להעביר את סודות המרכבה לר' אלעזר תלמידו, שהגיע לפי דעתו למצב בו ניתן ללמד אותו סודות אלה, אך ר' אלעזר מסרב בטענה שהוא עדיין צעיר (לא קשאי). כאשר התבגר ר' אלעזר והיה מוכן ללמוד מעשה מרכבה, נפטר ר' יוחנן. לאחר שר' יוחנן נפטר, מבקש ר' אסי, יורשו של ר' יוחנן, ללמד את ר' אלעזר סודות אלה, אך הוא מסרב בטענה שאילו היה ראוי היה זוכה ללמוד אותם מר' יוחנן. את המשך הגמרא נביא בתרגום לעברית, עפ"י שטיינזלץ.

¹⁰ לא ברור מה הוא רוצה לומר להם בפסוק זה. שמוטב לעסוק בהלכות ודברי תורה שהם מתוקים כדבש מאשר במעשה מרכבה? אולי בדומה למדרש אליהו רבה שנראה להלן. אבל מצאנו פסוק אחר בו מוזכר דבש, שאולי קשור יותר לעניין. ראו משלי כה כז: "אֶלֶל דְּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא טוֹב וְחֶקֶר כְּבֹדִם כְּבוֹד". ראו רש"י על פסוק זה: "לאכול דבש יותר מדאי רמז הדבר לדורש במעשה מרכבה ובמעשה בראשית לגלות לרבים ועמי הארץ מלגלים על הדברים ושואלים מה למעלה מה למטה". האם השתבש פה נוסח הגמרא?

¹¹ נראה כאילו רב יוסף מתחכם עם זקני פומבדיתא. הוא לומד מהם את סודות מעשה בראשית, אך איננו מוכן ללמד אותם את סודות מעשה מרכבה. לכאורה, הוא מפר את תנאי ההסכם ביניהם. אך באמת זו ההלכה. הם היו רבים ואילו הוא היה יחיד. הם יכלו ללמד אותו מעשה בראשית, שהרי מלמדים מעשה בראשית אפילו לשניים, ואילו הם היו רבים ואין מלמדים מעשה מרכבה אלא ליחיד חכם. מכאן רואים שוב, שאכן מעשה מרכבה הוא חמור יותר ממעשה בראשית.

¹² ראו פירוש רש"י שם: "מידו הייתה זאת לו, שלא היה לו לדרוש במרכבה". ואנו מחדדים: לא היה לו לדרוש במרכבה ברבים! ועוד שהוא נתלה בר' נחמיה!

¹³ ואנו כידוע מפטירים במרכבה, היינו, פוסקים כר' יהודה. וכדברי הגמרא במסכת מגילה לא ע"א: "בעצרת .... בחדש השלישי, ומפטירין במרכבה". מקור נוסף למנהגו היא התוספתא, שלא כמשנה (שיטת ר' יהודה?) האומרת: "מעשה אמנון ותמר נקרא ומיתרגם מעשה אבשלום בפילגשי אביו נקרא ומיתרגם. מעשה פילגש בגבעה נקרא ומיתרגם. הודע את ירושלם נקרא ומיתרגם ... המרכבה קורין אותה לרבים" (תוספתא מגילה (ליברמן) פרק ג). וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [מעשה יהודה ותמר נקרא ומיתרגם](#).

מסכת חגיגה דף יד עמוד ב – תנאים עוסקים במעשה מרכבה

תנו רבנן: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך בדרך, ורבי אלעזר בן ערך מְחַמֵּר אחריו. אמר לו: רבי! שְׁנֵה לי פרק אחד במעשה מרכבה! אמר לו: לא כד שְׁנֵיתִי לך: ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו:¹⁴ אמר לו: רבי, תרשיני לומר לפניך דבר אחד שְׁלֵמְדָתִי.¹⁵ אמר לו: אמור. מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור, ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמנו, ומלאכי השרת מלוין אותנו, ואני ארכב על החמור?¹⁶ מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה. מה שירה אמרו: "הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות... עץ פרי וכל ארזים הללויה" (תהלים קמח). נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה המרכבה. עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שידוע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה.¹⁷ יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, אתה נאה דורש ונאה מקיים.¹⁸ אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצוך.

וכשנאמרו הדברים לפני רבי יהושע היה הוא ורבי יוסי הכהן מהלכים בדרך,¹⁹ אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה. פתח רבי יהושע ודרש. ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע, כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במְזֻמוּטֵי חתן וכלה.²⁰ הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם, אשרי עיני שכך ראו. ואף אני ואתם בחלומי מסובין היינו על הר סיני, ונתנה עלינו בת קול מן השמים: עלו לכאן, עלו לכאן! טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם, אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנין לכת שלישית.²¹

ירושלמי חגיגה פרק ב הלכה א – הליכה בין אש לשלג

ר' חייה בשם ר"י: תלמיד וותיק היה לו לרבי ודרש פרק אחד במעשה המרכבה, ולא הסכימה דעתו של רבי ולקה בשחין. התורה הזו דומה לשני שבילים: אחד של אור ואחד של שלג. היטה בזה - מת באור, היטה בזו - מת בשלג. מה יעשה? יהלך באמצע. מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך על הדרך רוכב על החמור ור' לעזר בן ערך מהלך אחריו. אמר לו: רבי, השניני פרק אחד במעשה המרכבה...²²

ירושלמי ברכות פרק ה הלכה א – במה עסקו אליהו ואלישע בפרידתם

אף אליהו לא נפטר מאלישע אלא מתוך דבר של תורה. "ויהי המה הולכים הלוך ודבר" - במה היו עוסקים? רבי אחווא בירבי זעירא אמר: בקרית שמע היו עוסקים, היך מה דאמרת "ודברת בס". רבי יודה בן פזי אמר:

¹⁴ המשנה בחגיגה פרק ב משנה א שהבאנו לעיל.

¹⁵ ר' אלעזר בן ערך אומר לרבן יוחנן בן זכאי רבו, בדרך כבוד: "שְׁלֵמְדָתִי". בכך הוא רומז לו שהוא כבר בקיא במעשה מרכבה ומה שלמד מעצמו, למד בעקיפין ממנו. רבן יוחנן בן זכאי מכיר בכך ויורד מיד מהחמור לשמוע את דבריו. ראו מקבילה לסיפור זה בתוספתא חגיגה ב א (שהוא כנראה המקור לקטע זה שהבאנו מהגמרא) וכן במכילתא דרשב"י (על ספר שמות) פרק כא פסוק א. וכאן מדובר בר' יוחנן בן זכאי ור' אלעזר בן עזריה התנאים (השוו עם ר' יוחנן ור' אלעזר האמוראים לעיל חגיגה יג ע"א).

¹⁶ לתפילה, יש מצבים שלא יורדים מהחמור ומתפללים בישיבה עליו (ברכות כח ב, שם ל א), אבל לא במעשה מרכבה!

¹⁷ ראו איך רבן יוחנן מנשק תלמיד אהוב אחר שלו, ר' אליעזר בן הורקנוס - פרקי דרבי אליעזר פרק ב ומסכת אבות דרבי נתן נוסח ב פרק יג. ראו שבחם של שני תלמידים אלה של רבן יוחנן בן זכאי במסכת אבות פרק ב משנה ח: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם".

¹⁸ נאה דורש - ברור. מהו נאה מקיים? אולי שידע לשים גבולות לדרשתו במעשה מרכבה והקפיד על ההלכות המגבילות. וצריך עיון. נראה שלא בכדי שני הסיפורים האלה הם כשחכמים היו בדרך, מחוץ למקום יישוב. מלבד ההרחקה מהמולת בית המדרש ורביהו התלמידים ("לא במרכבה ביחיד"), נראה שיש משהו בטבע הפתוח שמתאים לדרוש בתורת הסוד.

¹⁹ בשמחת חתן וכלה. במקומות רבים נמשל מעמד הר סיני לחתן וכלה. ומקור המילה מזמוטי אינו ברור. ראו פירוש שטיינזלץ שם. מהי הכת השלישית? יש שמציעים לפתור שאלה זו עפ"י מדרש ויקרא רבה ל ב: "שובע שמחות את פניך - אל תהי קורא שובע אלא שבע. אלו שבע כתות שלצדיקים שעתידים להקביל פני שכינה, ופניהם דומות לחמה ולבנה לרקיע ולכוכבים לברקים ולשושנים ולמנורה הטהורה שהיתה בבית המקדש... לרקיע מנין? שנאמר: והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניאל יב ג)". ולפי זה, כל אלה שדרשו במעשה מרכבה נמשלו לרקיע וזה מתאים לשני הסיפורים.

²⁰ העיסוק במעשה מרכבה, בתורה בכלל, הם הליכה על חבל דק מאד. אפשר בקלות למעוד לכאן ולכאן. אז מה נעשה? לא נלמד? התשובה היא: נלמד וניזוהר ונקפיד ללכת באמצע בין האש השורפת לשלג המקפיא (האם כשהרמב"ם מדבר על הליכה בדרך האמצעית בהלכות דעות הוא מתכוון גם לאמצע זה?). מיד אחרי אזהרה זו, מובא שם המעשה שראינו לעיל בתלמוד הבבלי של ר' יוחנן בן זכאי ור' אלעזר בן ערך שעסקו במעשה מרכבה "וירדה אש מן השמים והקיפה אותם והיו מלאכי השרת מקפצין לפנין כבני חופה שמיחין לפני חתן. נענה מלאך אחד מתוך האש ואמר: כדברך אלעזר בן ערך, כן הוא מעשה המרכבה".

בבריאת עולם היו עוסקין, הי כמה דאמרת: "בדבר ה' שמים נעשו".²³ רבי יודן בריה דרבי אייבו אמר: בנחמות ירושלים היו עוסקין, כמה דאמר: "דברו על לב ירושלים". ורבנן אמרין: במרכבה היו עוסקין, היך מה דאת אמר: "והנה רכב אש וסוסי אש" (מלכים ב ב יא).²⁴

מדרש תהלים (בובר) מזמור ה – מי עוד עסק במעשה מרכבה

"וַיְהִי בַּעֲתֵי הַיָּרְבָּעִים יָצָא מִירוּשָׁלַם וַיִּמָּצָא אֹתוֹ אַחֲיָה הַשִּׁילֹנִי הַנְּבִיא בְּדֶרֶךְ וְהוּא מִתְפַּסֵּה בְּשַׁלְמָה הַחֲדָשָׁה וַשִּׁנְיָהֶם לְבָדָם בְּשָׂדֵה - ר' חנינא בר פפא פתר קריא בירבעם שהוא שקול כאחיה השילוני, שנאמר: וישבו שניהם יחדו. שישבו לברר מעשי מרכבה, ועמדו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו לפניו: רבש"ע, אדם שהוא עתיד להעמיד שני עגלים, אתה מגלה לו מעשה מרכבה? אמר להן: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להן: איני דן את האדם אלא לפי שעתו.²⁵

אליהו רבה (איש שלום) פרשה יח – תורה בחבורה כנגד מרכבה ביחיד

משלו משל, למה הדבר דומה? לעשרה בני אדם שבאו במסיבה אחת. אחד הביא דגים גדולים, ואחד הביא דגים קטנים, ואחד הביא דגים מלוחין ותפלין, ואחד הביא כרוב ותרדין שלוקין, ואחד הביא ביצים, ואחד הביא גבינה, ואחד הביא בשר של שור, ואחד הביא בשר של איל, ואחד הביא של עופות. אכילה אחת הביאו על שולחן.²⁶ כל אחד ואחד נטל עשר אכילות והלך לתוך ביתו. כך, כיון שבא אדם לבית הכנסת ולבית המדרש ולמד מהן פסוק אחד, דבר אחד, הלכה אחת, כל אחד ואחד נוטל עשרה הלכות עשרה פסוקין עשרה דברים והולך לתוך ביתו. לפיכך הייתי אומר: אפילו ישב אדם ועוסק במעשה מרכבה ובכל מידות טובות בעולם, יניח את הכל וילך לבית הכנסת ולבית המדרש ולכל מקום שמחדשין בו תורה. שבישיבת בית הכנסת ובית המדרש שמחה מתחדשת לו בכל יום תמיד.²⁷

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) אצילות – מעשה מרכבה הוא עיקר החכמה והדעת

אליהו בן יוסף פתח: כתיב: "סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם" (תהלים כה). מהא אוליפנא (מכאן לומדים) שאין הקב"ה מגלה סודיו כי אם ליראיו. שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד ואגדה ותוספתות ואין

²³ מעשה בראשית.

²⁴ מה יותר פשוט מלומר שאליהו עלה ברכב אש בסערה השמימה תוך כדי עיסוק במעשה מרכבה עם אלישע תלמידו וממשיך דרכו! ואם תאמר לא במעשה מרכבה היו עוסקים – אז במעשה בראשית היו עוסקים (שהוא בדרגה אחת מתחת למעשה מרכבה, ראו המשנה במסכת חגיגה לעיל). שהרי כתוב: "וַיְהִי הַמָּה הַלְכִים הַלֹּךְ וְדָבַר וְהָנָה רָכַב אֶשׁ וְסוּסֵי אֶשׁ וַיִּפְרְדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלֵיהֶם בְּסָעֵרָה הַשָּׁמַיִם" (מלכים ב פרק ב פסוק יא). אך לצד שתי דעות 'סוערות' אלה מוצגות שתי דעות מינוריות יותר: "רבי אחווא בירבי זעירא אמר: בקרית שמע היו עוסקין ... רבי יודן בריה דרבי אייבו אמר: בנחמות ירושלים היו עוסקין".

²⁵ אחרי כל ההגבלות שראינו לעיל, אחרי אנשים שדנו במעשה מרכבה ונפגעו (אליהם אפשר אולי לצרף גם את השלושה שנפגעו בכניסה לפרדס), ואחרי זוגות החכמים הבולטים לעיל: ר' יוחנן בן זכאי ור' אלעזר בן ערך, ר' יהושע ור' יוסי הכהן, שדרשו כהלכה ולא נפגעו - אחרי כל אלה הרי לנו אחיה השילוני שעוסק במעשה מרכבה עם ירבעם בן נבט מרשעי מלכי ישראל שחטא והחטיא את הרבים, והוא נמנה על שלושה המלכים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין פרק י משנה ב)! מה פשר דבר זה? מה בא סיפור זה ללמדנו? תשובת המדרש מזכירה את התשובה שהקב"ה נותן למלאכים שתמהים על הצלת ישמעאל - כיצד הוא מציל "אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא". ותשובתו היא: "אמר להם: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק, אמר להם: איני דן את האדם אלא בשעתו" (בראשית רבה נג יד).. אבל השימוש בטיעון זה בדרשה לעיל נשמע מוזר. ניחא לגבי ישמעאל, שהיא הצלת חיים, אבל על מנת להסביר שהאדם צדיק בדרגה כזו שהוא ראוי ללימוד מעשה מרכבה עם אחיה השילוני? האם נוכל ללמוד מדרשה זו את השקפת חז"ל שאכן, אין הכי נמי. ביום אחד יכול האדם להיות צדיק שבצדיקים עד כדי דרגה של עיסוק במעשה מרכבה, ולמחרת רשע שאין לו חלק העולם הבא? במה שונה ירבעם מבני ישראל שיום אחד עמדו לפני הר סיני וראו מראות אלהים וכמה ימים לאחר מכן עשו את העגל?! ראו פירוש רמב"ן ופסיקתא זוטרתא – מובאים בדברינו [סניגוריות על חטא העגל](#) – שמראית מעשה מרכבה בה אחת הדמויות היא דמות שור, לקחו בני ישראל את הרעיון של פסל עגל!! וגם אחיה השילוני לא יצא נקי מכל העניין, ראו במקרא את נבואתו הקשה על בית ירבעם (מלכים א פרק יד), ובמדרש בראשית רבה סה שהתעורר בסוף ימיו משום ש"העמיד תלמיד רשע".

²⁶ האנשים אחדו את כל האוכלים שהביאו לארוחה משותפת וכל אחד לקח קצת מכל סוג של אוכל. ומה עם בשר וחלב שעלו ואולי גם נאכלו יחד בשולחן?

²⁷ חזרנו לנושא בו פתחנו, בגמרא סוכה, על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח דבר גדול ודבר קטן. מעשה מרכבה מול דברי תורה. אבל כאן, לא הוויות אביי ורבא שיש בהם ספיקות וחסרון ידיעה (ראו הערה 4 לעיל), אלא מקרא ומשנה – דברי תורה המתחדשים בכל יום. האם מדרש (מאוחר) זה מציג אנטיתזה לגמרא בסוכה לעיל, או שמא הוא מנסה להילחם בעיסוק יתר בתורת הנסתר ובמיסטיקה שפשו בדורו של הדרשן? כך או כך, יש כאן משל נפלא של לימוד תורה בחבורה, בדומה לסעודת רעים בחברותא, בה כל אחד מביא את התבשיל שלו ומכולם עושים סעודה משותפת! וכל אחד יוצא עם קצת תבשיל מכל אחד אחר! וכל זאת בחבורה כנגד העיסוק במרכבה ביחיד.

בו יראה, לחינם צלל במים אדירים. וכל מה שטרת, לחינם טרת. וכל מי שהוא ירא שמים, רודף אחר נסתרות ומעשה מרכבה, שהוא עיקר החכמה והדעת שנאמר: "ראשית חכמה יראת ה' " (תהלים קיא).²⁸

מדרש משלי (בובר) פרשה י - שרשרת העיסוק בתורה

בא לפניו מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה, הקב"ה הופך את פניו ממנו ... בא לפניו מי שיש בידו שני סדרים או שלשה,²⁹ אז הקב"ה אומר לו בני כל ההלכות למה לא שנית אותם? ... בא לפניו מי שיש בידו הלכות, הקב"ה אומר לו: בני, תורת כהנים למה לא שנית, שיש בה טומאה וטהרה ... בא לפניו מי שיש בידו תורת כהנים, אומר לו הקב"ה: בני, חמישה חומשי תורה למה לא שנית, שיש בהם ק"ש ותפילין ומזוזה. בא לפניו מי שיש בידו חמשה חומשי תורה, אומר לו: בני למה לא למדת הגדה ולא שנית? שבשעה שחכם יושב ודורש אני מוחל ומכפר עונותיהם של ישראל, ולא עוד אלא בשעה שעוננין אמן יהא שמיה רבא מברך, אפילו נחתם גזר דינם אני מוחל ומכפר להם עונותיהם. בא לפניו מי שיש בידו הגדה, אומר לו הקב"ה: בני, תלמוד למה לא שנית? שכל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא (קהלת א ז) - זה התלמוד שיש בו חכמות הרבה. בא מי שיש בידו תלמוד, הקב"ה אומר לו בני הואיל ונתעסקת בתלמוד, צפית במרכבה? צפית בגאווה?³⁰ שאין הנייה בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבים ועוסקים בתורה מציצין ומביטין ורואין והוגין המון התלמוד הזה.³¹

מסכת ברכות דף כא עמוד ב - מפסיקים ליהא שמיה רבה

רבי יהודה ורבי שמעון תלמידי דרבי יוחנן אמרי: לכל אין מפסיקין, חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך, שאפילו עוסק במעשה מרכבה - פוסק.³²

תוספתא מגילה פרק ג הלכה כח - דרישת הסומים

סומא פורס על שמע ומתרגם. ר' יהודה אומר: כל שלא ראה מאורות מימיו לא יפרס על שמע. אמרו לו הרבה דרשו במרכבה ולא ראו אותה מעולם.³³

חג שמח, מחלקי המים

²⁸ הרי לנו דעה הפוכה ממש, שלימוד תורת הנסתר הוא הפסגה, לא רק מול הוויות אב"י ורבא, אלא מול המקרא, המשנה, תלמוד ואגדה. שהרי הוא תכלית הבריאה (ראו שיר השירים רבה לעיל והערתנו שם על שיטת הרמב"ן). וגם דרך החיבור ליראה שהיא כידוע קודמת לחכמה (ראו דברינו [והיה כעץ שתול על פלגי מים](#) בפרשת בחוקותי). אמנם, בהמשך המדרש שם יש אזהרה לעסוק בתורת הנסתר בצנעה ובנסתר: "יערישיה בן יוסף פתח: כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כ"ה) מלמד שדברי מעשה מרכבה יהיו בהסתר לפי שזו כבוד אלקים". אך מיד אחרי זה, שוב הלל ושבח למי שיועד לעסוק בנסתרות, תוך שימוש באותו פסוק בהיפוך גמור: "דבר אחר: כבוד אלקים הסתר דבר - אימת אתה עושה לאלקים כבוד? בשעה שאתה עוסק בנסתרות. ואל תקרי דבר אלא דיבור".

²⁹ של המשנה.

³⁰ ובנוסח אחר: גאותו ונראה שגם זה מסתרי הקב"ה, ראו דברים לג כו פרשת וזאת הברכה: "אין פאל ישרון רבב שמים בעזרך וּבְגִאוֹתוֹ שְׁחִיקִים". והפיסוק עם סימן שאלה: האם צפית במרכבה הוא באחריותנו.

³¹ האם מדרש זה הולך בדרכו של מדרש אוצר המדרשים (אייזנשטיין) הקודם, שבשם הלימוד במעשה מרכבה שבא בסוף הרשימה, או שמא הוא מצטרף לדעתו של מדרש אליהו רבה (הקודם קודם) שהתלמוד הוא העיקר? אפשר להבינו לכאן או לכאן. ראו בפרט הקטע: "הואיל ונתעסקת בתלמוד, צפית במרכבה" שניתן להבינו בכפל משמעות (ואנחנו הוספנו את סימן השאלה). אולי משום שהתלמוד הוא בלול במקרא ומשנה (קהלת רבה יב) וגם בנסתרות. וההפך, את מעשה מרכבה אפשר ללמוד רק כחלק מהלימוד הכולל והמקיף של התלמוד. ובאמת, יופיו של מדרש זה שניתן להבינו בכמה פנים. ויש לשים לב למדרג: מקרא, משנה, סדרים, הלכות, תורת כהנים וכו'. ונראה עוד שלמדרש זה יש יסוד בויקרא רבה תחילת פרשה ג בדרשה על הפסוק בקהלת ד ו: "טוב מלוא כף נחת ממלוא חפניים עמל ורעות רוח - טוב מי שהוא שונה שני סדרים ורגיל וכו' "

³² הארכנו בהשוואה של מעשה מרכבה עם דברי תורה. ומה על תפילה? איך עומד העיסוק במעשה מרכבה מול תפילה ושפוך שיח? ראו סוגיית הגמרא בברכות שם שדנה בהלכה של יחיד שנכנס לבית הכנסת והציבור כבר מתפלל. הוא בתפילת היחיד והם כבר בקדושה. האם היחיד מפסיק מתפילתו ומצטרף לקדושה בציבור אם לאו? רב דימי מסכם את הנושא שאין מפסיקים לשום דבר חוץ מלענות "יהא שמיה רבה", שאפילו העוסק במעשה מרכבה מפסיק לצורך זה. אפשר שהסיבה היא שאמירת יהא שמיה רבה יש בה עצמה הזכרת העולמות העליונים, לפיכך אין זה סביר שהיחיד ימשיך בעיסוק במעשה מרכבה, כאשר הציבור כולו "עוסק" במעין מעשה מרכבה. ואגב, איך הוא בכלל עוסק במעשה מרכבה שכולו ביחיד, בקרבת מקום לציבור שמתפלל? אין דבר של יחיד שעומד בפני הציבור! ולהלכה בדיני הפסקת תפילת היחיד, ראו משנה ברורה סימן קט. ועל אמירת יהא שמיה רבה ראו דברינו [קדיש דאגדתא](#) בדפים המיוחדים.

³³ אי ראית הדבר, או שמא נאמר אפילו אי הבנת הדבר עד סופו (ראו הביטוי "רואה אני את דבריך"), אינה צריכה למנוע את האדם מלדרוש בו. אולי כוונת דרשה זו לומר: לעולם תדרוש, שמא מתוך שתדרוש תזכה גם להבין ולוא במעט. או אולי כוונתה לומר שבעצם שום דבר שאנו דורשים בו, אין אנו בטוחים שאנו מבינים אותו כדבעי. הסומא איננו גרוע מכולנו. כולנו סומים במעשה מרכבה ובדרשות האחרות שאנחנו דורשים. אפשרות נוספת היא שכוונת הדרשה לומר שהבנת הלב היא העיקר ועיוור יכול להבין לא פחות מפיקח שראה את החיזיון של מעשה מרכבה. כך או כך, העיקר שסומא יכול לפרוס על שמע ואפילו לברך ברכת מאורי האש. אך הסיבה היא קצת אחרת, משום שיש לו הנאה מכך שהפקחים רואים את האור ורואים אותו. ראו מסכת מגילה דף כד ע"ב. ושם גם תשובת ר' יהודה בהבדל בין מעשה מרכבה לקריאת שמע.